

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญ

“เศรษฐกิจของประเทศไทยเราขึ้นอยู่กับภาคเกษตรเป็นส่วนใหญ่ ฉะนั้นท่านต้องระลึกถึงภาระอันสำคัญยิ่งนี้อยู่เสมอ และช่วยกันฟื้นฟูเกษตรกรรมของประเทศไทยให้เจริญก้าวหน้าไปโดยรวดเร็ว” พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ คราวที่เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานปริญญาบัตรแก่บัณฑิตของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ 18 เมษายน 2503.

สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม ที่ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพและดำรงชีวิตอยู่ จากผลการพัฒนาที่เน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจตามแนวคิดทุนนิยมและความทันสมัย ได้ทำให้ระบบการผลิตในภาคการเกษตรเปลี่ยนแปลงไปสู่การผลิตเพื่อการค้าหรือเพื่อขาย เกษตรกรรมไทยก้าวสู่ยุคเกษตรเคมีที่ต้องใช้ปัจจัยการผลิตและทุนที่สูง ทำให้เกษตรกรต้องแบกรับค่าใช้จ่ายในการลงทุน เกิดภาวะหนี้สินเรื้อรัง (ธวัชชัย เพ็งพิณิจ, 2550, หน้า 1-2) ด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของมนุษย์มีส่วนเร่งการเสื่อมโทรมของดินให้เร็วขึ้นโดยเฉพาะการใช้ปุ๋ยอนินทรีย์ที่มนุษย์สังเคราะห์ขึ้น การใช้ที่ดินในการเพาะปลูกติดต่อกันและการใช้ปุ๋ยเพียงอย่างเดียวทำให้ดินสูญเสียความอุดมสมบูรณ์ไปอย่างรวดเร็ว ดินจะแข็งไม่ร่วนซุย การดูดซับน้ำและแร่ธาตุอาหารของพืชทำได้น้อยลง ทำให้ดินในพื้นที่ทำการเกษตรเสื่อมโทรมอย่างถาวรโดยเฉพาะดินที่ใช้ในการปลูกข้าว อ้อย และพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นๆ (กองนโยบายเทคโนโลยีเพื่อการเกษตรและเกษตรกรรมยั่งยืน, 2551, หน้า 109)

การเร่งรัดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ทำให้เกิดการใช้ฐานทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือย ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ความยั่งยืนของระบบนิเวศ สังคมพฤติกรรมการผลิตและบริโภคที่ไม่เหมาะสม ทำให้วิถีชีวิตขาดความสมดุล เกิดการสะสมของปัญหาต่อทุนธรรมชาติและระบบนิเวศ และส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของสังคมไทยทั้งในรุ่นปัจจุบันและรุ่นอนาคต (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547, หน้า 8) เมื่อขีดสุดของความสมดุลถูกทำลาย มนุษย์ได้ประจักษ์แจ้งแล้วว่าเส้นทางสายวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีนำมาซึ่ง “ทุกข์” กระแสแห่งความทันสมัยเป็นบ่อเกิดซึ่ง “กิเลสและความอยากไม่รู้จบ” สุดท้ายมนุษย์จึงตกอยู่ในภาวะ “ล้มละลาย” ทั้งทางสังคมและวัฒนธรรม (ธวัชชัย เพ็งพิณิจ, 2548, หน้า 32)

แม้ว่าเกษตรเคมีจะยังคงเป็นกระแสหลักของระบบการเกษตรไทย แต่แนวโน้มกำลังเสื่อมโทรมลง โดยปัจจุบันเกษตรกรรมทางเลือกได้กลายเป็นกระแสที่ได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากความล้มเหลวของระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ ก่อให้เกิดผลกระทบหลายประการ เกษตรทางเลือกเป็นการทำเกษตรที่ไม่ใช่เกษตรเคมีดังที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน เป็นการทำการเกษตรที่เน้นการใช้ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก และวัสดุคลุมดิน การผสมผสานการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ ลดการไถพรวน และงดเว้นการใช้สารเคมีสังเคราะห์ และสารเคมีกำจัดศัตรูพืชให้น้อยลงจนถึงขั้นไม่ใช้เลย โดยมีเป้าหมายในการผลิตอาหารและปัจจัยที่จำเป็นในการดำรงชีวิตมากกว่าผลิตเพื่อการค้า เกษตรกรจึงไม่ต้องวิ่งตามกระแสของตลาด อาหารที่ผลิตได้ก็เป็นอาหารที่มีคุณภาพปลอดภัยจากสารพิษตกค้าง เกษตรทางเลือกมีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์สูงสุดโดยไม่เกิดผลเสียต่อสิ่งแวดล้อม และเปิดโอกาสให้สมาชิกในครอบครัวสามารถทำงานร่วมกันอย่างมีความสุข และสามารถใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างกลมกลืน (อานัฐ ตันโช, 2551, หน้า 7)

เกษตรทางเลือก พัฒนาขึ้นจากระบบเกษตรกรรมพื้นบ้านเพื่อทดแทนเกษตรแผนใหม่ที่ไม่เหมาะสมกับสภาพของท้องถิ่น โดยริเริ่มระบบการเกษตรที่อาศัยปัจจัยการผลิตในไร่นาและเงื่อนไขกลมไถต่างๆ ของธรรมชาติ ปลูกพืชอาหารหลายชนิดเพื่อการยังชีพของตนเองและครอบครัว และขายหรือแลกเปลี่ยนผลผลิตที่เหลือกับผู้อื่น รูปแบบการเกษตรกรรมทางเลือก เช่น เกษตรอินทรีย์ เกษตรผสมผสาน วนเกษตร เกษตรธรรมชาติ เป็นต้น ซึ่งเกษตรกรได้พัฒนาขึ้นมาจากภูมิปัญญาท้องถิ่น รูปแบบการเกษตรเหล่านี้เป็นการผลิตที่ยั่งยืนเพราะให้ผลผลิตสม่ำเสมอ มีอัตราการผลิตที่ไม่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรการผลิตในระยะยาว สามารถทนทานต่อสภาพแวดล้อมที่เลวร้ายหรือไม่เหมาะสม (ศุภจิต มโนพิโมกษ์ และคณะ, 2543, หน้า 5-9)

ในช่วงเปลี่ยนผ่านสู่ความล่มสลายนี้ ได้มีคนกลุ่มหนึ่งหันกลับมามองที่ทุนทางสังคมของตนเองเพื่อหาทางปลดแอกให้หลุดพ้นจากความบีบคั้นทั้งปวง โดยนำเอาภูมิปัญญาวัฒนธรรมที่สั่งสมกันมาจากรุ่นสู่รุ่น มาผสมผสานให้เข้ากับบริบทของชีวิตตนเอง ท่ามกลางกระแสการหลั่งไหลของทุนนิยม บริโภคนิยม วัตถุนิยม และความทันสมัย ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้ได้รวมตัวกันในนาม “เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน”

นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2538 ที่ได้มีการรวมตัวกันในนาม “เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน” ซึ่งจัดประชุมกันต่อเนื่องทุก 6 เดือน หลังเกิดวิกฤตเศรษฐกิจเมื่อปี พ.ศ.2540 ได้มีการจัดประชุมสัญจรตามเครือข่ายฯ ทุกเดือน โดยมีวัตถุประสงค์ในการรวมตัวกันประกอบด้วย หนึ่งสร้างองค์

ความรู้และกระบวนการเรียนรู้ในการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง สองส่งเสริมปราชญ์ชาวบ้านสร้างผู้นำรุ่นใหม่ และพัฒนาผู้นำเหล่านี้ขึ้นเป็นปราชญ์ชาวบ้านรุ่นต่อไปในการเป็นแบบอย่างของคนรุ่นหลัง และสามสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง 1 ล้านครอบครัวในภาคอีสานภายในปี พ.ศ.2560 ทั้งนี้เครือข่ายฯ ได้สร้างหลักสูตรวิทยากรกระบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองภาคประชาชน หรือเรียกย่อๆ ว่า “วปอ.ภาคประชาชน” โดยแบ่งเป็นภาคทฤษฎี 2 วัน และภาคปฏิบัติเวียนไปตามศูนย์การเรียนรู้ของปราชญ์ชาวบ้านอีก 3 วัน (สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, 2545, หน้า 142-143) เครือข่ายฯ มีทั้งสิ้น 12 เครือข่าย ซึ่งแต่ละเครือข่ายฯ ได้จัดตั้งศูนย์เรียนรู้เพื่อถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ในหลักสูตร วปอ.ภาคประชาชน โดยมีวิทยากรกระบวนการหรือต้นแบบเกษตรกรเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้เครือข่ายฯ ละประมาณ 10-25 คน มีที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 5 จังหวัดคือ ขอนแก่น นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ และอำนาจเจริญ อย่างไรก็ตามปัจจุบันยังคงหลงเหลือผู้นำเครือข่ายฯ ที่เรียกกันว่าปราชญ์ชาวบ้านอยู่ 9 เครือข่าย ทั้งนี้เนื่องจากพอมหาอยู่ สุนทรชัย จังหวัดสุรินทร์ และพ่อทองหล่อ เจนไธสง จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งทั้งสองท่านได้เสียชีวิตไปแล้ว ส่วนพ่อประคอง มนต์กระโทก จังหวัดนครราชสีมาได้อุปสมบท ทำให้การวิจัยในครั้งนี้ทำการวิจัยเฉพาะในพื้นที่ 9 เครือข่ายฯ

จากประสบการณ์ชีวิตของปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมในฐานะผู้นำเครือข่ายฯ ล้วนเคยประสบปัญหาความทุกข์ยากจากเกษตรเชิงเดี่ยวหรือเกษตรเพื่อขายหรือเกษตรเคมีทั้งสิ้น ด้วยความคิดอยากรวยเร็วนำไปสู่ความล้มเหลวทางนิเวศวิทยา ความเสื่อมโทรมทางทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ครอบครัวยากจนต้องแตกแยกอพยพย้ายถิ่นฐาน วัฒนธรรมภูมิปัญญาถูกหลงลืม สุขภาพกายสุขภาพจิตเสื่อมโทรม ยิ่งทำยิ่งจนยิ่งมีปัญหา ยิ่งวิ่งตามเงินยิ่งเป็นหนี้ ดังวลีที่ว่า “ทำนาปีเหลือแต่หนี้กับฟาง ทำนาปรังเหลือแต่ฟางกับหนี้” (ธวัชชัย เพ็งพิณิจ และแสงอรุณ สุนทรชัย, 2552, หน้า 183) แต่ด้วยความมีเหตุผลและสติปัญญาในการไตร่ตรองถึงเหตุแห่งทุกข์ เหตุแห่งหนี้ ทำให้ปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมค้นพบทางออกจากทุกข์ด้วยการทำเกษตรทางเลือกที่เรียกกันว่า “เกษตรประณีต” ทั้งนี้จากการปฏิบัติจริงอย่างเป็นรูปธรรม มาถึงวันนี้ปราชญ์ชาวบ้านสรุปเป็นเสียงเดียวกันว่า “เกษตรประณีตแก้จนได้” (ธวัชชัย เพ็งพิณิจ และแสงอรุณ สุนทรชัย, 2552, หน้า 184).

การทำเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวหลายๆ ปีติดต่อกัน ทำให้ดินจืด ผลผลิตลดลง เกษตรกรได้ใช้วิธีแก้ปัญหาระยะสั้นโดยใช้ปุ๋ยเคมีจากต่างประเทศ เพื่อเร่งเพิ่มผลผลิตโดยไม่มีการเพิ่มสารอินทรีย์ให้กับดิน ทำให้ต้องใช้ปุ๋ยเคมีในปริมาณเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ นอกจากนั้นการปลูกพืชไม่กี่ยังทำให้เกิดการ

ระบาดของแมลงและโรคพืชต่างๆ ต้องใช้สารเคมีฆ่าหญ้าและฆ่าแมลงเพิ่มขึ้นๆ จนเป็นอันตรายต่อพืช สัตว์ คน และสิ่งแวดล้อม ทำให้รายจ่ายสูง เมื่อขาดการวางแผนและการบริหารจัดการที่ดีเกษตรกร มากกว่าร้อยละ 90 จึงเข้าสู่ระบบสินเชื่อมีหนี้สินที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้พัฒนาเป็นหนี้มั่ว ซึ่งมีบางราย ถึงขั้นล้มละลาย ภายใต้ปัญหาดังกล่าวปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสานและเครือข่ายฯ ได้หารือและระดมสมองถึงสาเหตุ ทางเลือก และแผนปฏิบัติ ในที่สุดได้สรุปหลักการสำคัญในการแก้ปัญหาดังกล่าวด้วยการหาทางทำเกษตรผสมผสานจากเล็กไปใหญ่และจากง่ายไปยาก โดยไม่ต้องใช้สารเคมี ปราชญ์ชาวบ้านและเครือข่ายฯ ได้คัดเลือกพื้นที่ 1 ไร่เป็นจุดตั้งต้น เพราะพื้นที่ 1 ไร่ใครๆ ก็มีและหากไม่มีก็สามารถหาให้มีได้ไม่ยากลำบากนัก รวมทั้งเป็นการพิสูจน์ว่าผลผลิตที่ผลิตได้โดยไม่ต้องใช้สารเคมีใดๆ ในที่ดิน 1 ไร่ น่าจะมีปริมาณและจำนวนชนิดมากพอที่จะดูแลคนในครอบครัวและมีเหลือแจกทำให้มีเพื่อน รวมทั้งมีเหลือขายให้มีเงินไว้เป็นเงินทุน และไว้ลดหนี้ปลดสิน อีกทั้งมีไว้เป็นฐานเรียนรู้ในการปลูกไม้ยืนต้นที่หลากหลายไว้เป็นบ้านาณูชีวิต ผสมผสานกับพืช ผัก ผลไม้ สมุนไพร ที่มีระดับเรือนยอดที่แตกต่างระดับกันให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสมดุลและมีความสุข (ผาย สร้อยสระกลาง และคณะ, 2548, หน้า 1-3)

การทำเกษตรแผนใหม่ไม่ได้นำมาซึ่งความสุขมีแต่ค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นทุกวัน ภาระหนี้สินที่ทับทวี ความเสื่อมโทรมของสุขภาพเกษตรกรและสภาพแวดล้อม ในภาคอีสานมีเกษตรกรจำนวนมากที่ยังคงอยู่ในวังวนของปัญหา จึงได้มีการคิดทางออกร่วมกันของปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน เพื่อช่วยให้อีสานแข็งแรง ไม่ยากจน ด้วยภูมิปัญญาจากมันสมองของปราชญ์ทั้งหลายจึงเกิดเป็น “เกษตร ประณีต 1 ไร่” เป็นรูปแบบการเกษตรแนวใหม่ที่ส่งเสริมให้เกษตรกรใช้ที่ดินที่จำกัดอย่างคุ้มค่า สามารถพึ่งตนเองได้ เริ่มทำจากเล็กไปหาใหญ่ ไม่ทำอย่างเกินตัวและเจือด้วยความโลภ นำองค์ความรู้ต่างๆ มาจัดการพืช ดิน น้ำ และสัตว์ เพื่อให้มีกินมีใช้และสามารถลดหนี้สินในครัวเรือนได้อย่างยั่งยืน ผู้ทำเกษตรประณีตก็จะมีอาหารบริโภคที่ปลอดภัยจากสารเคมี ทำให้สุขภาพร่างกายดี อาหารที่ผลิตจากพื้นที่ 1 ไร่ก็เพียงพอต่อความต้องการในปีหนึ่งๆ หากคิดในแง่ปริมาณการบริโภคในครัวเรือน 2 กิโลกรัมต่อคนต่อวัน จากข้อมูลการผลิตพืชเพื่อเป็นอาหารก็ทำให้สามารถเลี้ยงคนได้ถึง 1-6 คน รวมทั้งมีเหลือพอจะแจกจ่ายหรือจำหน่าย เมื่อตัดปัญหาในเรื่องอาหารการกินได้แล้วก็มีมีความสุขใจ ครอบครัวยุติกันดี คนในครอบครัวไม่ต้องออกไปทำงานข้างนอกเพื่อหาเงิน ทำงานในพื้นที่ก็สามารถเลี้ยงตนเองได้ (ณัฐภูมิ สุดแก้ว, ชูขวัญ ทรัพย์มณี, คมสัน หุตะแพทย์, 2552, หน้า 8-18)

การทำเกษตรประณีต เป็นความพยายามของปราชญ์ชาวบ้านที่มุ่งมั่นทำเกษตรผสมผสานบนพื้นที่เล็กๆ จาก 1 ไร่ไปหาพื้นที่ใหญ่ๆ ทำจากง่ายไปหายาก บนพื้นฐานของการพึ่งพาตนเอง ปลูกทุกอย่างที่กินและกินทุกอย่างที่ปลูก เพื่อกลับสู่วิถีชีวิตแบบพอเพียง มีความสุขอย่างเรียบง่ายแต่ยั่งยืน ทั้งนี้การออมคือหลักสำคัญของการเกษตรประณีต แต่มิใช่การออมที่ใช้เงินเป็นตัวตั้ง แต่หากเป็นการออมทรัพยากรธรรมชาติ เริ่มจากออมน้ำ ต้องขุดบ่อรอบพื้นที่หรือขุดสระบาดาล ต่อมาคือการออมความสมบูรณ์ของดิน ไม่เปิดหน้าดิน ไม่ทำลายไส้เดือน ไม่ใช้ยาฆ่าแมลงหรือปุ๋ยเคมี ใช้ปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยหมักชีวภาพ นอกจากนั้นก็ต้องออมสัตว์เลี้ยง กุ้ง หอย ปู ปลาไว้ในสระที่ขุด เลี้ยงเป็ด ไก่ โค กระบือ และสุดท้ายออมต้นไม้ ต้องปลูกพืชให้หลากหลายแบ่งพื้นที่นาข้าว ทำโรงเพาะเห็ด ปลูกพืชผักสวนครัวไว้บริโภค แจกจ่ายและไว้ขาย โดยพืชที่ปลูกไว้ขายต้องมีมากกว่า 10 ชนิด และปลูกไม้ดอกเพื่อความสดชื่น ปลูกพืชสมุนไพรไว้รักษาโรค ซึ่งเกษตรกรคนใดทำเกษตรประณีต “หายจนแน่นอน” (ศูนย์ประสานงานเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านจังหวัดขอนแก่น, 2551, หน้า 5)

ในยุคที่คนนิยมวัตถุและความทันสมัย ปราชญ์ชาวบ้านมักพูดเตือนสติว่า “พวกเขาต่างก็เป็นคนรวยทั้งสิ้นคือรวยทั้งความสุขและรวยปัญญา แม้ว่าเงินจะเป็นปัจจัยหนึ่งในการดำรงชีวิต แต่ไม่ใช่ปัจจัยที่สำคัญ เนื่องจากในชุมชนเรามีทุนต่างๆ ที่มีค่ามากกว่านั้นคือ ทุนทางทรัพยากรและทุนทางสังคม” (จักรมณท์ ผาสุกวณิช, 2549) ทุนชีวิตคือตัวคนหรือทุนมนุษย์ ทุนทางสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางสังคมหรือการมีคุณภาพ จึงมีความเป็นปกติสุขและความยั่งยืน การพัฒนาสมัยใหม่ตามแนวคิดตะวันตกคือ การไปเปลี่ยนทุนชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่ให้เป็นเงินของคนส่วนน้อยและต่างชาติจึงวิบัติทั้งแผ่นดิน ในขณะที่ภูมิปัญญารัฐยังเดินตามเส้นทางวิบัติได้เกิดแสงสว่างขึ้นจุดเล็กๆ ในท้องทุ่งที่เรียกว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” มี “ปราชญ์ชาวบ้าน” เป็นผู้นำ ในขณะที่ภูมิปัญญาตะวันตกมองแบบแยกส่วนที่ “เงิน” ปราชญ์ชาวบ้านมองความเชื่อมโยงของ “ทุนชีวิต” ว่าเป็นความรุ่มรวยและความผาสุก (ประเวศ วะสี อ้างในสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, 2545, คำนำ)

นอกจากผลตอบแทนที่เป็นสิ่งสำคัญในการดำรงชีพและรายได้แล้ว เกษตรประณีตยังให้ความสำคัญกับความสุขแก่ชีวิตและครอบครัว เพราะผู้ที่ทำเกษตรประณีตจะมีอยู่ มีกิน มีเก็บ มีสุขภาพดี เพียงแค่ใจสู้และตั้งใจจริง ไม่ใจร้อน ทำตามกำลังของตนแบบค่อยเป็นค่อยไป ไม่วิ่งตามกระแสไม่วิ่งตามเงิน ไม่คิดใหญ่เกินตัว เก็บเล็กผสมน้อย ไม่ยึดที่ตัวเงินแต่ให้อาความสุขและความพอเพียงเป็นที่ตั้ง ซึ่งความสำเร็จที่เกิดขึ้นจากเกษตรประณีตของปราชญ์ชาวบ้านอยู่ที่คำกล่าวที่ว่า สิ่งที่ไม่ใช่อะไรอย่างเดียวนั่นคือ “ไม่มีหนี้”

ด้วยเหตุนี้ การวิจัยรูปแบบเกษตรประณีตของปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรม จึงเป็นการถอดองค์ความรู้จากแนวคิด วัตรปฏิบัติ และการทำเกษตรกรรมทางเลือกที่เหมาะสมใช้ได้จริงและเกิดผลจริงในทางปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม (best practice) นำมาซึ่งการสร้างแบบจำลองที่ดี (success model) ของเกษตรกรผู้ประสบความสำเร็จต่อการเอาชนะแรงกดดันจากระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ ซึ่งแบบจำลองดังกล่าวจะนำไปสู่การสร้างระบบวิถีคิดเชิงตรรกะใหม่ สร้างความรู้เท่าทันความเป็นจริงของสถานการณ์ปัจจุบันแก่เกษตรกร ให้สามารถนำไปประยุกต์ใช้จนเกิดแนวปฏิบัติที่ดีนำไปสู่การทำเกษตรกรรมและการดำรงชีวิตที่มีรูปแบบเฉพาะของตนเอง มุ่งสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง ด้วย ความสมดุล มั่นคง ยั่งยืน เข้าถึงความดี ความงาม และแก่นแท้จิตวิญญาณวัฒนธรรมของตนเอง หลุดพ้นจากวังวนหนี้สินและความทุกข์ยากมาเป็นเกษตรกรที่มีเกียรติมีศักดิ์ศรีมีคุณค่าและดำรงตนในยุคปัจจุบันได้อย่างมีความสุข

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษารูปแบบการทำเกษตรประณีตของปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา เป็นการวิจัยแนวปฏิบัติของปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมที่เรียกกันว่า “เกษตรประณีต” เพื่อถอดออกมาเป็นรูปแบบการทำการเกษตรกรรมที่สามารถนำไปใช้ประยุกต์ในการทำการเกษตรกรรมของเกษตรกรอื่นได้ ภายใต้ทุนทรัพยากรและศักยภาพของเกษตรกรเอง นำมาซึ่งการหลุดพ้นจากวังวนหนี้สินและทุกข์ทั้งปวงเพราะยอมรับกันว่า “เกษตรประณีตแก้จนได้”
2. ขอบเขตด้านพื้นที่ เป็นการวิจัยปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรม ในฐานะผู้นำเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานจำนวน 9 คนที่อาศัยอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในพื้นที่ 5 จังหวัดประกอบด้วย ขอนแก่น นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ และอำนาจเจริญ ซึ่งสำนักงานกองทุนเพื่อสังคมได้บันทึกชีวประวัติและแนวคิดในหนังสือพลังรากหญ้าพลังแผ่นดิน รวมทั้งสื่ออิเล็กทรอนิกส์ (CD-Rom) ในนามเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน ทั้งนี้ปราชญ์ชาวบ้านทั้ง 9 คนมีการดำเนินการกิจกรรมทางการเกษตรและกิจกรรมในฐานะผู้นำเครือข่ายฯ ต่อเนื่องถึงปัจจุบัน และได้รับการยอมรับให้เป็นครูภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม จากกระทรวงศึกษาธิการ

3. ขอบเขตด้านประชากร เป็นการศึกษากลุ่มประชากรแบบเจาะจงคือ ปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวน 9 คน ประกอบด้วย

3.1 พ่อคำเดื่อง ภาษี “ปราชญ์ชาวบ้านนักคิด นักพูด นักปฏิบัติแห่งยุคสมัย” อยู่บ้านเลขที่ 40 หมู่ที่ 8 บ้านโนนเขวา ตำบลหัวฝาย อำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์

3.2 พ่อจันทร์ที ประทุมภา “ปราชญ์ชาวบ้านนักสู้ชีวิต” อยู่บ้านเลขที่ 138 บ้านโนนรัง หมู่ที่ 6 ตำบลตลาดโพธิ์ อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา

3.3 พ่อชาลี มาระแสง “ปราชญ์ชาวบ้านนักปลูกต้นไม้” อยู่บ้านเลขที่ 25 หมู่ที่ 10 บ้านกุดซวย ตำบลคำพระ อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ

3.4 พ่อเชียง ไทยดี “ปราชญ์ชาวบ้านนักวิจัยรุ่นลายคราม” อยู่บ้านเลขที่ 59 บ้านอนันต์ หมู่ที่ 2 ตำบลยาง อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์

3.5 พ่อทัศน์ กระยอม “ปราชญ์ชาวบ้านจังหวัดขอนแก่นผู้สำเร็จได้เพราะ 5 พระ” เลขที่ 108 หมู่ที่ 6 บ้านโสกน้ำขาว ตำบลก้านเหลือง อำเภอเวียงนอย จังหวัดขอนแก่น

3.6 พ่อบุญเต็ม ชัยลา “ปราชญ์ชาวบ้านนักจัดการอารมณ์ศิลปิน” อยู่บ้านเลขที่ 68 หมู่ที่ 4 บ้านดงบัง ตำบลคอนนิม อำเภอเวียงใหญ่ จังหวัดขอนแก่น

3.7 พ่อผอง เกตพิบูลย์ “ปราชญ์ชาวบ้านครูบ้านาญผู้เจริญรอยตามพระยุคลบาท” อยู่บ้านเลขที่ 83 หมู่ที่ 7 ตำบลโคกสง่า อำเภอพล จังหวัดขอนแก่น

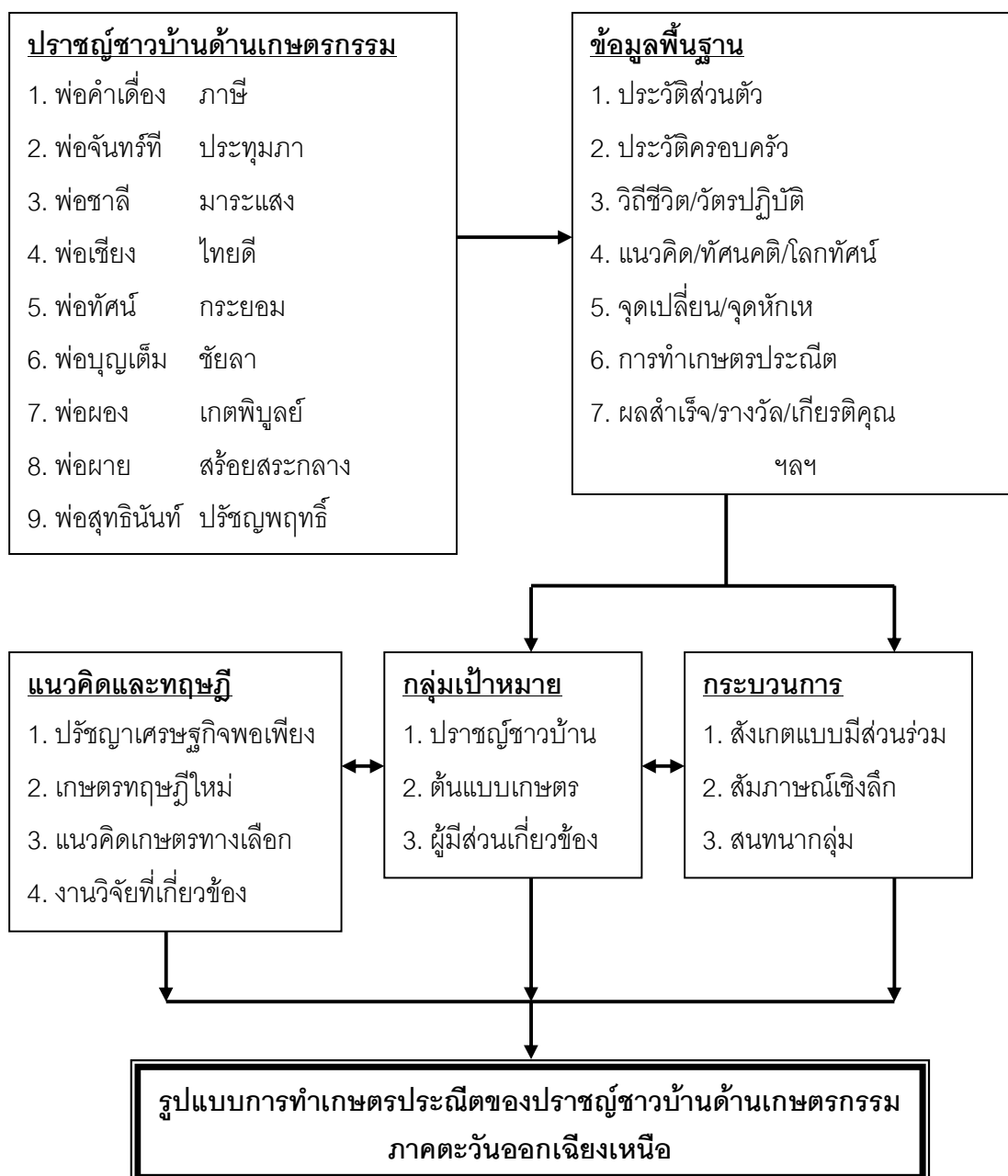
3.8 พ่อผาย สร้อยสระกลาง “ปราชญ์ชาวบ้านนักจัดการจังหวัดบุรีรัมย์” อยู่บ้านเลขที่ 64 หมู่ที่ 4 ตำบลโคกล่าม อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

3.9 พ่อสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธ์ “ปราชญ์ชาวบ้านที่ไม่ยอมหยุดเรียนรู้” อยู่ที่บ้านเลขที่ 34 บ้านปากช่อง ตำบลสนามชัย อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้เก็บข้อมูลจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมทั้ง 9 คนเช่น คนในครอบครัว ต้นแบบเกษตร เพื่อนบ้าน ผู้นำชุมชน เป็นต้น เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาประกอบการวิเคราะห์ผลการวิจัยอีกทางหนึ่งด้วย

4. ขอบเขตด้านเวลา โดยใช้ระยะเวลารวมทั้งสิ้น 12 เดือน เริ่มตั้งแต่วันที่ 1 เดือนตุลาคม พ.ศ. 2551 ถึงวันที่ 30 เดือนกันยายน พ.ศ.2552

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพที่ 1.1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ข้อตกลงเบื้องต้น

การวิจัยรูปแบบเกษตรประณีตของปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ซึ่งมีทั้งการศึกษาเอกสารงานวิชาการที่เกี่ยวข้อง การศึกษาข้อมูลภาคสนามด้วยการสังเกต สัมภาษณ์เชิงลึก และสนทนากลุ่ม โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงลึก แบบเจาะจงปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน 9 คน ซึ่งเป็นผู้นำเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน ที่มีการพัฒนาองค์ความรู้ด้านเกษตรกรรมมาอย่างต่อเนื่อง มีการขยายสมาชิกเครือข่ายฯ มีการดำเนินกิจกรรมมาจนถึงปัจจุบัน จนได้รับการยอมรับจากสังคมวงกว้าง และได้พัฒนาต่อยอดจากฐานความรู้เดิมสร้างองค์ความรู้ใหม่ขึ้นที่เรียกว่า “เกษตรประณีต” ดังนั้น การนำไปใช้ประโยชน์จึงควรมีการประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมต่อบริบททางสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมของแต่ละพื้นที่ เพื่อให้การนำไปปฏิบัติสัมฤทธิ์ผลมากที่สุด นำมาซึ่งความสุข ความสมดุลอย่างยั่งยืนทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

นิยามศัพท์

เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน หมายถึง กลุ่มบุคคลที่รวมตัวกันดำเนินกิจกรรมเพื่อการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง โดยมีปราชญ์ชาวบ้านเป็นผู้นำซึ่งมีศูนย์การเรียนรู้และถ่ายทอดประสบการณ์จำนวน 12 แห่ง ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือครอบคลุมพื้นที่ 5 จังหวัด ประกอบด้วย จังหวัดขอนแก่น จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดบุรีรัมย์ จังหวัดสุรินทร์ และจังหวัดอำนาจเจริญ โดยสำนักงานกองทุนเพื่อสังคมได้บันทึกไว้ในหนังสือพลังรากหญ้าพลังแผ่นดิน รวมทั้งสื่ออิเล็กทรอนิกส์ (CD-Rom) ในนามเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน รวมทั้งสิ้นจำนวน 12 เครือข่าย

เครือข่ายฯ หมายถึง เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน

ปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรม หมายถึง ผู้นำเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานจำนวน 9 คน ที่ได้รับการยอมรับในฐานะปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งสำนักงานกองทุนเพื่อสังคมได้บันทึกชีวประวัติรวบรวมไว้ในหนังสือพลังรากหญ้าพลังแผ่นดินและสื่ออิเล็กทรอนิกส์ (CD-Rom) ในนามเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน รวมถึงได้รับการยอมรับให้เป็นครูภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม จากกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่ง

ประกอบด้วย พ่อคำเดื่อง ภาษี พ่อจันทร์ที ประทุมภา พ่อชาลี มาระแสง พ่อเชียง ไทยดี พ่อทัศน์ กระ
ยอม พ่อบุญเต็ม ชัยลา พ่อผอง เกตพิบูลย์ พ่อผาย สร้อยสระกลาง และพ่อสุทินันท์ ปรัชญพฤทธิ์

ปราชญ์ชาวบ้าน หมายถึง ปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรม

หลักสูตรวิทยากรกระบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองภาค
ประชาชน หรือ หลักสูตร วปอ.ภาคประชาชน หมายถึง หลักสูตรการอบรมของเครือข่ายปราชญ์
ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน เพื่อถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ในการทำเกษตรกรรมและการ
ดำรงชีวิตแก่ผู้เข้ารับการอบรม โดยมีระยะเวลาในการอบรม 5 วัน 4 คืน ซึ่งมีปราชญ์ชาวบ้านและ
ต้นแบบเกษตรกรในแต่ละเครือข่าย เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์

ต้นแบบเกษตรกร หมายถึง เกษตรกรต้นแบบการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองของศูนย์เรียนรู้
เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานในแต่ละเครือข่าย ที่เป็นวิทยากรกระบวนการใน
หลักสูตรวิทยากรกระบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองภาคประชาชนที่
เรียกย่อๆ ว่า “วปอ.ภาคประชาชน” ของแต่ละศูนย์เรียนรู้

ศูนย์เรียนรู้ หมายถึง สถานที่จัดอบรม ถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์ของเครือข่ายปราชญ์
ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานตามหลักสูตร วปอ.ภาคประชาชนในแต่ละเครือข่าย จัดตั้งขึ้น โดยใช้
สถานที่ของปราชญ์ชาวบ้านที่เป็นผู้นำเครือข่าย เป็นที่ตั้งของศูนย์เรียนรู้

เกษตรกรรม หมายถึง การดำเนินกิจกรรมทางการเกษตรของเกษตรกร เช่น การเพาะปลูก
เลี้ยงสัตว์ ทำนา ทำสวน ปลูกพืชผัก ไม้ผล ไม้ยืนต้น เป็นต้น

เกษตรพอเพียง หมายถึง คำเรียกที่เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานใช้เรียก
การทำเกษตรกรรมโดยการประยุกต์ใช้เกษตรทฤษฎีใหม่ และน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
มาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพ เพื่อมุ่งสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง

เกษตรประณีต หมายถึง การบริหารพื้นที่อันจำกัดให้คุ้มค่าและเกิดประโยชน์สูงสุดด้วยความ
ละเอียดลออ โดยวางแผนออกแบบการปลูกพืชให้มีความหลากหลายที่สุดตามสภาพพื้นที่ บนฐาน
กำลังของตนเอง ทำเล็กลงแต่ทำอย่างต่อเนื่องพร้อมกับการเรียนรู้ เน้นพึ่งตนเองแบบพอมีพอกินเพื่อ
ลดรายจ่าย เมื่อทำสำเร็จในพื้นที่หนึ่งค่อยขยายสู่พื้นที่ใหม่

หลุมพอเพียง หมายถึง การทำเกษตรประณีตในพื้นที่ 1 ตารางเมตร

ประโยชน์ที่ได้รับ

1. ได้ฐานข้อมูลแนวปฏิบัติของปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
2. ได้ฐานข้อมูลแหล่งเรียนรู้การทำการเกษตรประณีต ซึ่งสามารถใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ ศึกษาดูงานให้กับหน่วยงาน องค์กร และผู้สนใจได้ศึกษาและสัมผัสอย่างเป็นรูปธรรม
3. ได้รูปแบบการทำเกษตรประณีตของปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเกษตรกรผู้สนใจสามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ได้
4. หน่วยงานภาครัฐ องค์กรเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอื่นๆ สามารถนำรูปแบบการทำเกษตรประณีตของปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ไปใช้ในการวางแผนทั้งระดับนโยบายและระดับปฏิบัติ เพื่อขับเคลื่อนแนวคิดเกษตรประณีตสู่การปฏิบัติในภาคเกษตรกรรมของไทยอย่างเป็นรูปธรรมในอนาคต